

KULTUURITAUST

Noor-Eesti rühmituse esimene album

20. sajandi algus oli Eestis uue ühiskondliku tõusu aeg.

- 1905. aastal alustas oma I albumiga tegevust Noor-Eesti rühmitus, mis esindab kõige selgemini 20. sajandi alguse eesti kirjanduse ja kultuuri uusi suundumusi.
- 1906. aastal hakkas ilmuma kirjandusuurimuslik ja -kriitiline ajakiri Eesti Kirjandus.
- 1906. aastal avati Tartus erakoolina esimene eesti õppekeelega keskkool – Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasium.
- 1906. aastal rajati seniste seltside põhjal Tartus ja Tallinnas kutselised teatrid Vanemuine ja Estonia. Valmis Vanemuise uus teatrimaja, mis avati August Kitzbergi draamaga „Tuulte pöörises”.
- 1906–1910 toimusid kolm esimest eesti kunstinäitust, millest kolmas, Noor-Eesti ettevõtmisel toimunud näitus, tähendas uue kunstnikepõlve esiletõusu.
- 1907. aastal asutati Eesti Kirjanduse Selts (EKS); 1906 ilmuma hakanud kirjandusajakirjast Eesti Kirjandus sai EKSi väljaanne.
- 1909. aastal loodi Eesti Rahva Muuseum, mille ülesandeks oli talletada rahvakultuuri.
- Mitmekesisus eesti ajakirjandus: juba traditsioonidega rahvusmeelse Postimehe kõrvale loodi radikaalsed ajalehed Teataja (1901–1905), Uudised (1903–1905) jt. Osa väljaandeid ilmus küll lühikest aega ning suleti seejärel võimude korraldusel, ent ajalehtede roll oli tollases eesti ühiskonnas väga tähtis. Neis avaldati ka uuemat ilukirjandust.

1909. aastal asutatud Eesti Rahva Muuseum asus aastail 1922–1944 Tartu külje all Raadi mõisas.

Ajalehe Teataja toimetus

Kirjanduse üldilme

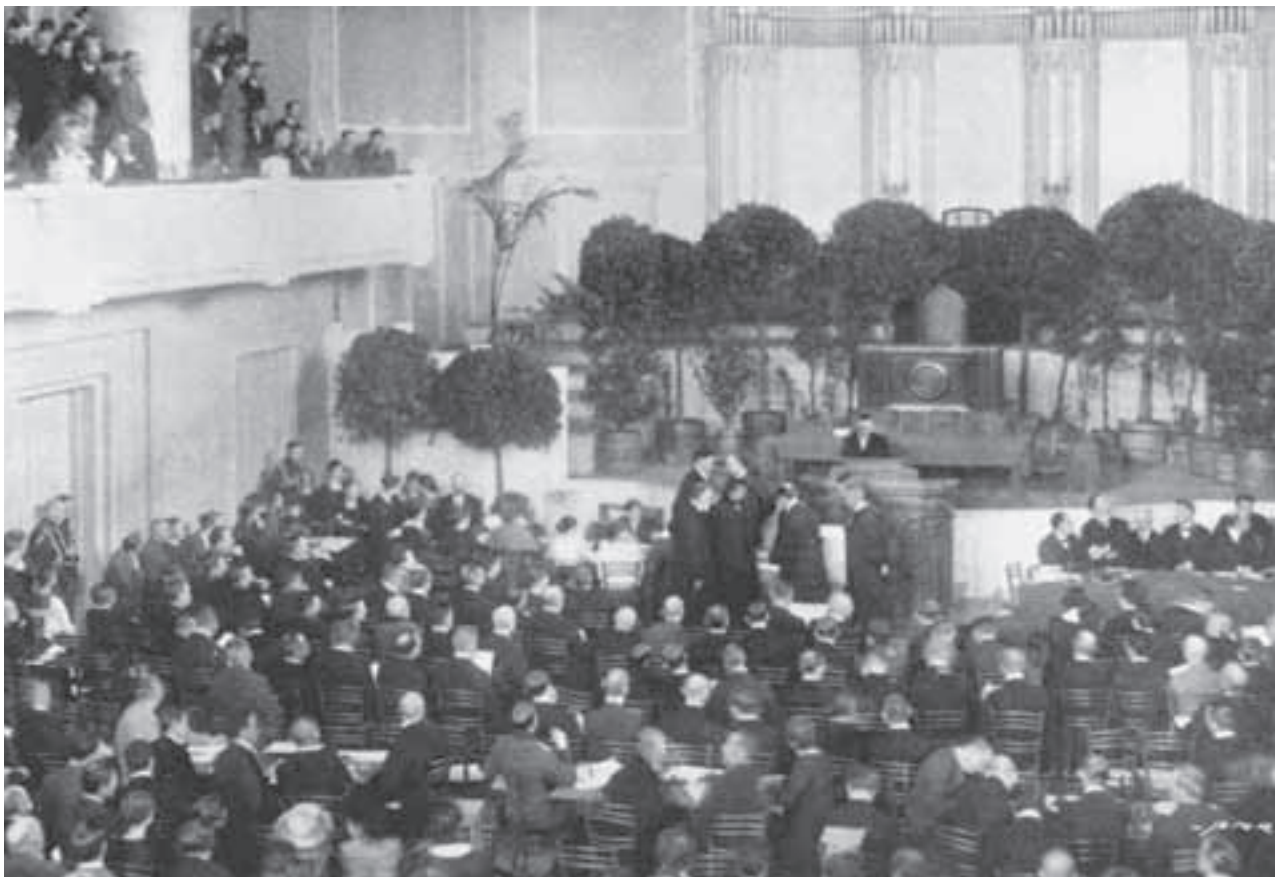
19. ja 20. sajandi vahetusel valitsesid kirjanduses realism ja rahvusromantika. Proosas oli esikohal **ühiskonnakriitiline realism**. 20. sajandi algul ilmusid Eduard Vilde ajalooline triloogia ja August Kitzbergi loominguga paremikku kuuluvad teosed. Realistliku proosaga debüteerisid A. H. Tammsaare, Mait Metsanurk jt. Luule järgis suures osas **vanaromantist**, 19. sajandi ärkamisaja laadi. Esile kerkis siiski ka isikupäraseid andeid, nagu Anna Haava, Karl Eduard Sööt ja Juhan Liiv.

Sajandi alguskümnendil tõusis juhtkohale – ennekõike Noor-Eesti rühmituse tegevuse tulemusena – **uusromantism**. Ilmusid Villem Grünthal-Ridala ja Ernst Enno luulekogud, Friedebert Tuglase ja A. H. Tammsaare proosaraamatud ning Noor-Eesti III, kõige „pöördelisem” album.

1914. aastal puhkenud Esimene maailmasõda tähendas eesti kultuurielule tagasilööki. Raamatuid ilmus vähe ning Noor-Eesti rühmituse tegusam aeg oli möödas. 1917. aasta Veebruarirevolutsioon Venemaal pani aga uuesti hoogsalt liikuma nii poliitilise kui kirjanduselu. Ajaloosündmused ja võim vaheldusid kiiresti: bolševike riigipööre 1917. aasta novembris, Eesti iseseisvuse väljakuulutamine ning Saksa okupatsioon 1918. aasta veebruaris, sama aasta lõpul alanud Vabadussõda Nõukogude Venemaaga ning lõpuks 1920. aasta 2. veebruaril Tartus alla kirjutatud rahuleping. Nendel keerulistel aegadel suutis kirjandus mitte ainult elus püsida, vaid isegi uueneda ja populaarsust võita.

1917–1922 tegutsesid kirjanduses kaks suurt, Noor-Eesti kunstivaateid ühes või teises suhtes järgivat ning edasiarendavat kirjanduslikku rühmitust – Siuru ja Tarapita. Endiselt valitsesid uusromantilised voolud, millesse eriti 1920. aastate algul, ekspressionismi laialdase leviku perioodil, sugenes modernistlikku võttestikku ning vormilist mitmekesisust.

Eesti kirjanduse uuenemist 20. sajandil ei tinginud ainult ajaloolised sündmused ja Eesti oma kultuuritraditsioonid, vaid mõjutasid oluliselt mujal Euroopas levinud mõttening kunstivoolud. Lääs oli sajandivahetuseks jõudnud uusaegse, modernse elukorralduse künnisele. Arenenud teadus ja tehnika ning elanikkonna koondumine linnadesse suurendasid inimeste heaolu. Keskseks eluhoiakuks tõusis **individualism**, isikliku vabaduse ja sõltumatuse nõudmine. Heaolu ja vabadust ei jätkunud aga võrdselt kõigile.

Asutav Kogu 1919. aastal. Sama kogu võttis aasta hiljem vastu Eesti Vabariigi põhiseaduse.

Nii levisid individualismi kõrval mitmesugused ühiskonna-
teooriad, millega püüti selgitada sotsiaalset kihistumist.
Küllaltki populaarseks said vasakpoolsed poliitilised õpe-
tused, eeskätt marksism, mis taotles ühiskondliku ebavõrd-
suse hävitamist. Ideoloogiad, moraal ning esteetika sattusid
pidevate ümberhinnangute keerisesse.

Noor-Eesti rühmitus

See, mis olusid inimestele ja rahvastele aitab tarvituste kohasemaks teha, mis inimesi kannab ja tõstab, on haridus. Ja meie hüüe on: Enam kulturi! See on kõigi vabastavate aadete ja püüete esimene tingimine. Enam europalist kulturi! Olgem eestlased, aga saagem ka europlasteks!

„Noorte püüded”, Noor-Eesti I album, 1905

Nooreestlaste **uuenduslikud põhimõtted** kujunesid välja mitme aasta jooksul, kuid siht Euroopasse seati juba Noor-Eesti I albumis 1905. aastal. Programmartiklis „Noorte püüded” väljendati muret Eesti kultuurielu kehvuse pärast ning seati eesmärgiks olukorda põhjalikult muuta. „Enam kultuuri. Enam europalist kultuuri. Olgem eestlased, aga saagem ka europlasteks!” Sellest, milline peaks Eestis olema uus, euroopalik kirjandus, programmkirjutistes algul ei kõneldud. Ka avaldatud ilukirjanduslikes töödes ei paistnud kindla suuna või loomingupõhimõtte järgimist. Noor-Eesti kahes esimeses albumis (1905, 1907) ilmus väga erineva laadi ja tasemega luuletusi ning proosapalu nii vanematelt (K. E. Sööt, Anna Haava, Eduard Vilde jt) kui ka nooremalt autoritelt. Mõne noore loomingus võis siiski algusest peale märgata uuendustaotlusi, eriti Grünthal-Ridala luuletustes ning Tuglase lühiproosas.

Eduard Vilde parodeeris („Uuel teel” 1908) Ridala ja Tuglase keele- ning vormikasutust. Novellis „Jumala saar” on Tuglas kasutanud eriti kujundlikku, romantilist stiili ning Vilde naeruvääristas seda, väljendades algtekstiga lausa vastupidist mõtet.

Tuglas: *Kui ragudes rauda ja radasid rajades me elame ilmas, me – jumalad, piiname, rusume, vaevame, tapame, usume õigust, me – viletsad rumalad!*

Vilde: *Kui pagedes pauna ja togides tõrusid me toidame ihu – me patused; valetame, varastame, võltsime, petame, salgame surma – me tõlbid.*

Uued programmilised seisukohad, mis selgesti vastandusid varasema eesti kirjanduse seisukohtadele, on sõnastatud **Noor-Eesti III albumis** (1909), kõige selgemini Friedebert Tuglase essees „Eduard Vilde ja Ernst Peterson” (vt Tekste). Tuglas arvustas teravalt eesti realistide loomingut, pidades seda kunstiliselt vähenõudlikuks ja teostuselt ebaühtlaseks. Ta heitis autoritele ette vähest tähelepanu teoste ülesehitusele ja stiililisele ühtsusele.

Varasema eesti kirjanduse seisukohtadele selgesti vastanduvad seisukohad on sõnastatud Noor-Eesti III albumis.

Samal põhjusel suhtusid Tuglas ja teised nooreestlased üsna eitavalt 19. sajandi ärkamisaja rahvusromantilisse kirjandusse ning leidsid puudusi Kreutzwaldi „Kalevipojas”. Positiivse tähelepanu osaliseks said aga unustatud luuletajad Kristjan Jaak Peterson ja Juhan Liiv, kelle loomingut Noor-Eesti väljaannetes tutvustati ja eeskujuks seati.

Noor-Eesti kirjandusliku programmi üheks nurgakiviks oli **estetism**, kunsti ja kirjanduse sõltumatus ning iseseisva väärtuse rõhutamine. Siiski ei olnud nooreestlased äärmuslikud esteetid. Oma loomingus väljendasid nad selgesti ühiskondlikke, sealhulgas rahvuslikke ideid. Nende meelest kannatas aga ka ideeline külg, kui teos oli kehv või keskpärane.

Kirjandusvooluliselt esindas nooreestlaste looming **uusromantismi**. Samamoodi nagu 19. sajandi romantism (nn vanaromantism), seadis ka uusromantism esiplaanile kirjaniku subjektiivse, kujutusliku nägemuse, vastandudes nõnda realismi objektiivsele elukujutusele. Samas erines uusromantism vanaromantismist eelkõige keerulisema maailmapildi ning modernsema väljendusviisi poolest.

Kuigi ennekõike kirjanduslik rühmitus, taotles Noor-Eesti laiemaid kultuurilisi eesmärke ning koondas ka teiste kunstialade noori tegijaid. Uueneva kirjandusega pidas sammu eesti **kujutav kunst**. Uute kunstipõhimõteteeni olid noored kunstnikud jõudnud 20. sajandi algul Saksamaa kunstikeskustes, seejärel hankinud aga õpetust ning kogemusi juba Pariisis. Lisaks prantslastele saadi mõjutusi ka Norra (Edvard Munch) ja Soome kunstnike (Akseli Gallén-Kallela, Hugo Simberg jt) loomingust.

Noor-Eesti andis kunstnikele tegutsemis- ja esinemisvõimalusi, need omakorda toetasid rühmituse taotlusi oma töödega. Nikolai Triik oli Noor-Eesti väljaannete kõige sagedasem kujundaja; albumite ning üksikraamatute illustreerimisel osalesid veel Jaan Koort, Konrad Mägi, Aleksander Tassa, Aleksander Uurits, Kristjan Raud. 20. sajandi esimesel kümnendil said alguse eesti kunstnike ühishäitused, mille korraldamise ja kajastamisega tegelesid nooreestlased. Kunstinäitustest kirjutati Noor-Eesti väljaannetes üsna korrapäraselt.

Johannes Aaviku algatusel tõusis Noor-Eesti oluliseks tegevusvaldkonnaks **keeleuendus**. Juba Noor-Eesti I albumis avaldas Aavik artikli „Eesti kirjakeele täiendamise abinõudest”. Selles tõdeb ta, et eesti kirjakeele sõnavara on liiga

väike. Aavik paneb ette tuletada sõnu mitmesuguste liidete abil, võtta kirjakeelde sõnu eesti murdeist, laenata soome keelest ja ka teistest võõrkeeltest ning kasutada võõrsõnu. Noor-Eesti IV albumis (1912) avaldatud artiklis „Tuleviku Eesti keel“ rõhutab Aavik vajadust puhastada eesti keel saksa mõjudest, eriti lauseehituses. Järgnevatel aastatel omandas Aaviku keelealane tegevus veelgi laiema ulatuse. Ta andis välja Keelelist Kuukirja, rakendas oma seisukohti praktikas, tõlkides sarja „Hirmu ja õuduse jutte“, ning kirjutas kriitikat eesti luule keele- ja kujundikasutuse kohta. 1920. aastatel jõudis Aavik oma kõige radikaalsemate seisukohtadeni, kui pakkus monograafias „Keeleuenduse äärmised võimalused“ välja sõnade kunstliku loomise idee.

Nooreestlased pooldasid Aaviku mõtteid keeleuenduse vajalikkusest. „*See, mis arvatakse mäng ja moehaigus olevat, on tõepoolest õige vajadus. Kes meist poleks kannatanud eesti keele vaesuse ja harimatuse all!*“ kirjutas Friedebert Tuglas. Samas ei rakendanud nooreestlased Aaviku põhimõtteid siiski kohe ja korraga ning jäid uute sõnade tuletamisel ja kasutuselevõtul enamasti mõõdukuse piiridesse. Aaviku ja nooreestlaste keeleuenduslik tegevus on innustanud ka hilisemaid luuletajapõlvkondi.

Sajandialguse keeleuendaja
Johannes Aavik

FAKTE JA VÄITEID

Rühmitus Noor-Eesti tegutses aastail 1905–1916 Tartus.

Rühmituse tuumikusse kuulusid Gustav Suits, Friedebert Tuglas, Villem Grünthal-Ridala, Johannes Aavik, Bernhard Linde.

Noor-Eesti vaateid kandvad märksõnad on estetism, uusromantism (sümbolism, impressionism), kujutav kunst, keeleuendus.

Kuulus üleskutse „Enam kulturi! Enam europalist kulturi! Olgem eestlased, aga saagem ka europlasteks!“ kuulub nooreestlasele Gustav Suitsule.

Nooreestlased väärtustasid kirjastamiskultuuri.

Ühisväljaanded: Noor-Eesti albumid I–V, ajakiri Noor-Eesti.

Alates Noor-Eestist võib rääkida asjatundlikust kirjanduskriitikast.

LISALUGEMIST

Tiit Hennoste. Eurooplaseks saamine. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003

Toomas Karjahärm. Eurooplus, eestlus ja „Noor-Eesti“. Akadeemia 1994, nr 9

Hasso Krull. Suurlinnade pikk vari: Baudelaire, modernism ja Eesti. Vikerkaar 2000, nr 10

Friedebert Tuglas. Moodsa kirjanduse algus Eestis. Akadeemia 2000, nr 4

Siuru moodustasid Friedebert Tuglas, Artur Adson, Marie Under, Johannes Semper, August Gailit, Hendrik Visnapuu.

Siuru rühmitus

Loomise rõõm, – see olgu meie ainus tõukejõud!

Friedebert Tuglas

Siuru jätkas Noor-Eesti uusromantilist suunda. Järgiti ka estetismi põhimõtteid – taotleti vormitäiust ja kunstilist mõjukust. Individualism – enesekeskus ja subjektiivsus – väljendus siurulaste loomingus eelkäijatega võrreldes isegi tugevamini.

Siurulased ei avaldanud programmilisi artikleid, kuid nende kunstivaated tulid kirjandusliku loomingu kaudu hästi esile. Nad rõhutasid, et looming sünnib inimese sise- misest vajadusest, mitte väljastpoolt saadud missiooni või kaalutluse tulemusel. Luule on, nagu ütleb Henrik Visnapuu oma esikkogu avaluuletuses, *olemise sund* („„Amorese” proloog”). Nõnda väljendab looming ennekoike **isiklikke**

tundeid ja elamusi. Oma võrumurdelises „Proloogis” kuulutab Artur Adson:

*om himo laulda tuust, mis süü löi –
„Siin saisami nink tõistviisi ei vöi!”*

Olgugi omast kohast erandlik ja eriline, puutub poeedi tundemaailm ometi kokku paljude nn lihtinimeste tunnetega. See ongi siuruliku kunsti- ja inimesekäsituse teine külg. Pöördumisega inimese tunnete, maiste rõõmude ja ihade poole lööb Siuru lahku nooreestilikust kõrgvaimsest, pigem valitud lugejaile määratud kirjandusest. Siurulaste kajastatud maailm on paljude jaoks kättesaadav. „*Võin rõõmustada, võin kurvastada / kui keegi muu,*” kirjutab Marie Under luuletuses „Kurvad rõõmud”. Igaühel on õigus elada omamoodi, niisugusena, nagu teda on loodud.

Siurulaste impressionistlik luule annab tundeid ja elamusi edasi sisemises liikumises, varjundirikkana, ning need tunded ja elamused on seotud värvikate välismaailmapiltidega. Eriti ilmekas on Marie Underi visuaalne, lausa maaliline või dekoratiivne kujutus.

*Täis roosat eha sinine terrass,
kus punast tülli laotand akendelle
ja purpurrätiku mu õlgadelle
päev loojenev, nii kaunilt kustumas.*

„Sinine terrass”

Henrik Visnapuu näiteks annab edasi kuulmisaistinguid, loodushääli ning kasutab kõlaliselt meeldejäävaid sõnu ja sõnavorme.

*Kesk kullerkuppe nuppe magab öö.
Üht anemooni hoiab peon valgen,
üks naeratus veel õitseb tema palgen.
Tsiuh-tsiuh, plaks-plaks, plaks-plaks!
Löö, ööpik, löö!
Löö-löö-löö-löö.*

„Suviöö”

Siurusse kuulusid ka kaks proosakirjanikku. Fridebert Tuglas jätkas Noor-Eesti vaimus ja avaldas sümbolistlikke novelle. Tema fantastilist laadi arendas edasi August Gailit oma novellides. Siiski on Gailitile omane mängulisem ja taltsutamatum – siurulikum! – kujutuslaad.

Otto Krusten. Siurulaste karikatuur

FAKTE JA VÄITEID

Siuru tegutses aastail 1917–1919 Tallinnas.

Kirjanduslikku sõpruskonda kuulusid Marie Under, Henrik Visnapuu, Johannes Semper, Artur Adson, Friedebert Tuglas, August Gailit.

Siurulased pöördusid oma loomingus maiste rõõmude ja ihade poole.

LISALUGEMIST

Artur Adson. Siuru-raamat. Vadstena: Orto, 1949

Tarapitlased 1921. aastal. Ees: Albert Kivikas, Johannes Semper, Marie Under, Artur Adson. Taga: Johannes Barbarus, Friedebert Tuglas, August Alle.

Tarapita rühmitus

*Ummiku on lykat meie vaimline kultuur. Lämpuman edasiviivad jõud.
Halvat tööliste liikumine. Haritlasest saand ärimees, võimumees, ametnik.*

Tarapita manifestist

Tarapita oli eelkõige **kirjanduspoliitiline** rühmitus, mis teadvustas kultuuri kehva olukorda ning võitles kirjanduse ja kirjanike koha eest uues ühiskonnas. Friedebert Tuglas avaldas Tarapita ajakirja esimeses numbris võimude vähest kultuurihuvi tauniva kirjutise „Kirjanduse ja kunsti osa riigi eelarven”. August Alle vastandas poleemilises kirjutises „Iseseisvus ja meie” välise, formaalse iseseisvuse tõelisele vaimsele iseseisvusele, kuulutades: „*Maha iseseisvus kui ainult kroomu! Elagu Eesti vaba ja iseseisev vaimukultuur!*”

Korduvalt olid kõne all noorte olukord, haridus ja tuleviku-perspektiivid, näiteks Artur Adsoni artiklis „Noorsoo kriis” ning Albert Kivika „Kirjas noortele”:

Ei ole vist röömustav sarnasel ajal noor olla, isiklikult minule küll mitte. Kui vanad oma pehkinud vankriga on rappa sõitnud, siis rakendatakse ikka noorus seda väljakiskuma, laotakse kõik paremad tuleviku lootused tõusva põlve õlgadelle. Isade patud nuheldakse laste kätte. Kuid ärgem sydistagem siin omi isi, see oleks vaid otstarbetu energia, mis midagi ei anna. Eluvanker on raban, ta on rattaid ja telgi pidi mudan, ning igatahes ei too teda need säält välja, kes ta sinna on ajand. Kõik lootused seks on noorusen, noorte sydameten, noorten hingeden.

Nii mõnedki võimumed ja -meelsed süüdistasid Tarapita iseseisvuse õonestamises ja „punase hädaohu” ülevõtmises idast. Tegelikult paiknes Tarapita üks oluline mõjuallikas just läänes – see oli prantsuse kirjaniku Henri Barbusse'i asutatud rahvusvaheline rühm Clarté, mis koondas eri maade nimekaid vasakpoolsed kirjanikke ning avaldas vägivalda- ja ebavõrdsusevastaseid manifeste. Clarté tegevusest vaimustus eriti Johannes Barbarus, kes kirjutas artikli „Pyyetest vaimlise internatsionaali poole”.

Ükskõik mis mõjudele ka ei osutataks, oli Tarapita esmajoones seotud Eesti probleemidega, oli kohaliku kirjanduse ja kultuuri eest kõneleja ühiskonnas. Kui riigi kultuuripoliitika oli 1920. aastate keskpaigaks edusamme teinud, oli selles ka Tarapita teeneid.

Tarapita esteetiline, **kirjanduslik programm** manifestides ei väljendunud, kuid suurem osa tarapitlastest oli seotud ekspressionistliku vooluga, poeedid ekspressionistliku ajaluulega, mida avaldati üsna palju just Tarapita ajakirjas.

FAKTE JA VÄITEID

Tarapita tegutses aastail 1921–1922.

Teiste hulgas võisid end tarapitlasteks nimetada Johannes Barbarus, Johannes Semper, August Alle, Friedebert Tuglas, Marie Under.

Tarapita astus vaimuvabaduse nimel võitlusse niisuguste ohtlike sotsiaalsete pahedega nagu saamaahnus ja tõusikklikkus.

Tarapitlased jätsid tagaplaanile tundeelamused ning asusid analüüsima ja üldistama.

LISALUGEMIST

Toomas Haug. Tarapita ja tarapitlased. Keel ja Kirjandus 1983, nr 1, 2

Luule üldpilt

*Kuid mis on nooruse aeg?
Ei ole see paastuda, ei ole see paluda,
ei vaimu närides närtsida:
see aeg on õitseda, aeg õnne maitseda –
ja armsa kaela ümber hakata.*

Gustav Suits „Nooruse aeg”

*Ah! Toredam on elamine maine
ja vägev vere surematu püüd!
Mind võidab Rõõmu ihar, hõiskav hüüd,
ma iial polnud kaaluv ega kaine.*

[- - -]

*Nii ahnelt tühjendan ma elulaeka
kui surmamõistetud, kel vähe aega.*

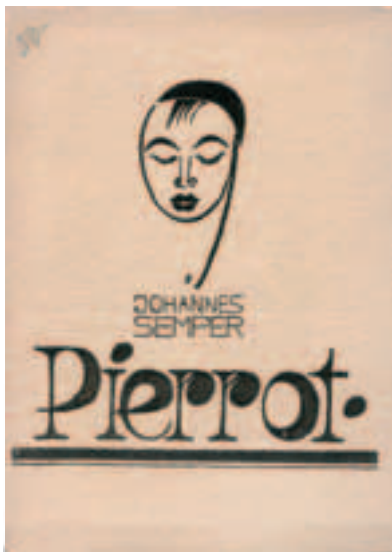
Marie Under „Ekstaas”

20. sajandi eesti luules etendasid algatavat ja mõjuvat rolli eelkõige Noor-Eesti aja autorid **Gustav Suits**, **Ernst Enno** ja **Villem Ridala**. Nende looming järgis uusromantilist, eriti just sümbolistlikku kujutuslaadi ning oli temaatiliselt mitmekülgne. Väljendati oma põlvkonna maailmakäsitust ja vaimseid ideaale, ent sõnastati ka isiklikke elamusi. Kõik nimetatud luuletajad tulid kirjandusse 20. sajandi esimesel kümnendil, kuid nende looming jätkus ka teiste rühmituste tegevusajal.

Siuru luules oli kesksel kohal **armastus**. Ereda isikupäraga, teistest erineva tundelaadi ja stiiliga tõusid armastusluules esile **Marie Under** ja **Henrik Visnapuu**.

Armastusest kõneldi julgemalt ja avameelsemalt kui kunagi varem eesti luules. Eelkäijaks said nooreestlaste loomingust Gustav Suitsu armastuslaulud, millega on suguluses ennekõike Marie Underi luule. Nagu noor Suits, nii luuletas noor Undergi just õnnelikust armastusest, kuid Suitsuga võrreldes tegi seda oma soole iseloomuliku tunde- külluse ja üksikasjalikkusega.

Armastuse helgem pool tõusis esile ka **Artur Adsoni** võrumurdelistes luuletustes, küll pehmes ja leebes toonis, ilma Underi tundeägeduseta. Teiste Siuru luuletajate elamused väljendusid vastuolulisemal, isegi traagilisel viisil. Armuõnne

Johannes Semper lavastas Euroopa populaarse rahvakomöödia tüüpiliste tegelastega tragikoomilisi stseene.

ja pettumuste, valge ja musta naise vahel heitles Henrik Visnapuu. **Johannes Semper** lavastas Euroopa populaarse rahvakomöödia, *commedia dell'arte*'i tüüpiliste tegelastega tragikoomilisi stseene, mille peategelane Pierrot kannatas hüljatuse ning armastatud Colombina truudusetuse pärast. Siurulaste luules avalduvat eluhoiakut võib iseloomustada fraasidega „pidu katku ajal” ning *carpe diem!* (püüa päeva, kasuta hetke). Soov nautida elu ja inimlikku õnne omandas neil mõnikord peaaegu meeleheitliku tunderõhu, kui teadvustati elu hetkelisust, eesootavat surma – eriti tollaegsete ühiskondlike vapustuste taustal.

„Nii ahnelt tühjendan ma elulaeka / kui surmamõistet, kel vähe aega,” kirjutab Under luuletuses „Ekstaas”.

Henrik Visnapuu luuletust „Carpe diem” läbib hobusena kihutava ja lõpule läheneva kärsitu aja kujund: „*Aeg käsikõn, aeg nelju a'ab.*”

Nii oli Siuru luulel seos ka oma ajaga, ehkki kaudne.

Ajaluule

*Minu põlgus pistab surnuks
sada tuhat sõdurit, sada tuhat püssi, sada tuhat piiki
purustab pilpaiks, armutult tõukab
viiskümmend kuningat, viiskümmend kuningriiki
hukatusse. Minu viha on suurem kui
raskekaliibrilisist haubitsaist heidet granaadid,
raksatav välk, revolutsiooniline mass, kes
kõrgele tõstnud mässuplakaadid.*

Johannes Vares-Barbarus „Anarhiline poees”

Otsemalt väljendas suhet aja ning ühiskonna probleemidega 1920. aasta paiku tekkinud **ajaluule**, 1920. aastate alguse eesti luule silmatorkav suund, mis järgis kindlat voolu ja stiili. Ajaluulele (või ajalauludele) andsid nimetuse eelkõige luuletajad ise. Aja – ja nimelt ahistava aja! – kujund esines paljude autorite loomingus ning sageli lausa luuletuse pealkirjas.

Johannes Semper kõneles „*aja lingudest, mis inimese virutavad / vastu tuleviku haigutavaid lõugu*” (luuletus „Julmal ajal”). **Johannes Barbarus** kirjutas aja verisest näost ja verisest jalgadest, mis inimest tallavad (luuletused „Introduktsioon” ja „Laul enesest I”), **Jaan Kärner** aga ajast-süüfilisest, mis uuristab aju („Haigel ajal”).

1920ndate ajalulele ei olnud üksnes otseselt päevakajaline. Konkreetselt Eesti oludele viitava kõrval oli ülekaalus hoopiski üldistav pilt maailma ja inimkonna ummikusse jõudnud arengust. **Globaalse katastroofi** teema läbib selgelt näiteks Johannes Barbaruse luulekogu „Katastroofid” (1920). Samanimelisest tsüklist loome: „Lääb hukka kõik... planeet kui haisev pomm” („Katastroof 1”). Marie Underi kogu „Verivalla” (1920) nimiluuletus on samuti otsekui maailmalõpu painajalik nägemus, kus põrgu on tõusnud maa peale ja kustutanud isegi taeva. Leidlike metafooriga loob Under õudseid pilte.

Inimkonda tabanud katastroofile vastandati **maailmaparandamise püüe**. Ajalaulik kutsus inimesi end paremaks muutma ning kurjuse ja vägivalla vastu võitlema. Barbaruse ja Alle luuletuses kõneleb karistaja, õiglane kätemaksja, nagu viitab Alle luuletuse „Karistai” pealkiri. Veel sagedasem on aga manitsus või üleskutse iseendaga aru pidada, sisemiselt puhastuda. „Oo, vaata, inimene, eneselle silmi!” hüütakse Barbaruse luuletuses „Epiloog”. Inimene teebki seda – näiteks Underi luuletuses „Ma elan”. Katastroofis ellujäänu tunneb kohustust saada paremaks, hinnata talle kingitud elu.

Ajalulele temaatika ja väljendusviis, eriti õuduskujundid on iseloomulikud ekspressionistlikule voolule, mis on pärit saksa kirjandusest ja kunstist. Ekspressionism on suguluses sümbolismiga ja kuulub uusromantiliste suundade hulka, kuid sel on selge eripära. Ekspressionistlik kujund on sümbolistlikust kujundist tähenduslikult mõneti lihtsam ja ühesem – see annab kohe kindlasuunalise üldistuse. Läbivaks kujundivõtteks on **hüperbool** ehk kunstiline liialdus, millega nägemust võimendatakse: kogu maailm läheb hukka, kõikjal voolab veri ja valitseb surm. Eesti luulesse tõi ekspressionism tõelise **rütmilise vaheldusrikkuse**. Reeglina luuletuste värsiread pikenesid, muutusid korrapäraseks, kaldusid vabama rütmipoole kuni puhta vabavärsini ja isegi proosaluuleni. Sõnastus on raskepärane, luuletuste trükipilt jätab rahutu, isegi meelevaldse või kaootilise mulje. Ekspressionistliku luule jõulist, ohjeldamatut väljenduslaadi sobib iseloomustama ka Johannes Barbaruse luuletuse pealkiri „Anarhiline poees”.

Ajalulele on eesti ekspressionismi kõige silmatorkavam ilming, esileküündivam kui ekspressionistlik proosa või draama. Ometi ei saa ajalaulude kunstitaset pidada eriti

Johannes Barbaruse luulekogu „Katastroofid” läbib globaalse katastroofi teema.

Kriitikute arvates oli August Alle „Carmina barbata” ajalaulude laadis „õnnelik erand”.

kõrgeks. Need on üsna ühetoonilised ja meenutavad saksa eeskujusid. Lihtne on välja noppida tüüpilisi võtteid ja kujundeid, kuid hoopis raskem eristada autorite isikupära või leida äravahetamatuid, meeldejäävaid üksikluuletusi. Ajaluule oli enamikule autoritest pigem teatud väljendusvahendite katsetamise kui saavutuste järk.

Ajalaulikute seas on siiski üks, kes suutis võõrapäraseid elemendid oma loomingus isikupäraseks ja äratuntavalt eestilikuks ilminguks kujundada. Luuletaja **August Alle** (1890–1952) pälvis ajalaulude koguga „Carmina barbata” (1921) ka kriitikute kõrge tunnustuse. Tuglas leidis, et see kogu on ajalaulude laadis „õnnelik erand”.

Alle luuletused mõjuvad oma realistliku, maalähedase, isegi robustse väljendusega, millel on kohati tore koomiline värving. Poolnaljatamisi-pooltõsiselt – „Mina, Jaani ja Malle / poeg August Alle, / mollusk maakerä kamaral” – kuulutab ta ennast maailmaparandajaks, kohtumõistjaks, karistajaks (luuletus „Karistai”). Isegi aja võrdkuju on Allel täiesti eriline.

*Aeg sarnane kui õllepruulja suur ja karvane
toob lisaks humalaid mu sapitõrde.
Pean seda virret nivistama läbi ölekõrre,
sest olen inimen': veel niivõrd ahvi sarnane,
et pane puuri, mis on terasvarvane,
ning näita inglitele, ahvidele,
kas tunnistavad omaks selle
kahejalgse velle.*

„Proloog”

Teistest hoolikamalt vaatleb Alle eesti olusid, tehes seda satiirikuna, sageli epigrammi lühivormis:

*Kaks-kolm oinast, parteisammast,
Ja üheksakümmend seitse lammast,
Üks miljonitest lipit ja lapit majalogu –
See on ju kõrgeaulik riigikogu.*

„Riigikogu”

Alle ajaluuale parimaid näiteid on Tarapita hoiakute vaimus kirjutatud „Eesti päev”, mis lähtub Gustav Suitsu luuletusest „Laul Eestist”. „Eesti päeva” korrastamata rütmid ja vabavärss sobivad hästi Alle omapärase väljenduslaadiga, tema ehtsa, näiliselt lihvimatu jõulisusega. Alle luules on parimatel juhtudel õnnelikult ühinenud spontaansus ja kunstiteadlikkus.

FAKTE JA VÄITEID

Rühmitusteaegne luule järgis uusromantilise põhivoolu eri suundumusi.

Noor-Eesti luules oli esiplaanil sümbolism, Siurul impressio-nism, Tarapita ajaluuales ekspressionism.

Siuru luule peateemaks oli armastus, mida andsid eriti meeldejäävvalt edasi Marie Under ja Henrik Visnapuu.

Ajaluuale hoiatas globaalse katastroofi eest ja kutsus üles maailmaparandamisele.

Omapärasemad ajalaulikud olid August Alle ja Johannes Barbarus.

LISALUGEMIST

Nigol Andresen. Terendus: uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat, 1979

Harald Peep. Pilk peegli taha. Tallinn: Eesti Raamat, 1967